

Що Франко є великий, в цім ледве чи сумнівається пересічний земляк. Свідомо чи несвідомо, з власного пересвідчення чи з чужого голосу, але кожен, почувши ім'я Франка, казати б, здіймає шапку незалежно від свого місця народження — Київ, Карпати, Кубань чи Вороніжчина. Тут діє якийсь «інстинкт величі»...

Євген Маланюк. «Франко незнаний»

СВІТЛАНА ЄРМОЛЕНКО
«ЯКБИ ТИ ЗНАВ, ЯК МНОГО ВАЖИТЬ СЛОВО...»

*Якби ти знав, як много важить слово,
Одне сердечне, теплеє слівце!
Глибокі рани серця як чудово
Вигоює — якби ти знав оце!
Ти, певно б, поуз болю і розпуки,
Заціпивши уста, безмовно не минав,
Ти сіяв би слова потіхи і принуки,
Мов теплий дощ на спраглі ниви п луки, —
Якби ти знав!*

Перший рядок цієї однойменної поезії Івана Франка відомий багатьом читачам: його часто цитують як крилатий вислів, що підкреслює значення, силу людського слова, ширше — роль мови в житті народу, усвідомлення його цілісності, єдності. Таких афористичних висловів про значення слова, мови в житті людини, нації маємо в літературній скарбниці чимало, але перед Франковими думками щоразу опиняємось ніби вперше. Мабуть, його «огонь в одежі слова» здатен, як і всі геніальні твори, по-новому висвітлювати те вічне, що тримає людей на цьому світі. Насамперед звертаємо увагу на роздум поета про особистісний зміст слова-спілкування. Як багато важить для людини *одне сердечне, теплеє слівце* й водночас — *які глибокі чинить рани* *Одне сердите, згірднеє слівце*. Поетичні рядки — ніби ілюстрація до таких загальноживаних метафор: *слово лікує, слово ранить і вбиває*. На тлі цих «стертих» метафор авторські порівняння дають змогу відчутти конкретно-чуттєву семантику слова:

*Ти сіяв би слова потіхи і принуки,
Мов теплий дощ на спраглі ниви й луки...*

Сучасним читачам маємо пояснити, що поет уживав слово *принука* в значенні 'запрошення до розмови'. Людина чекає душевного, сердечного спілкування, співчуття. Її ранить, коли повз біль хтось *безмовно* минає, коли людина не знаходить слів потіхи, коли вона натрапляє на *жах людського безголов'я*.

В одному семантичному полі опиняються, з одного боку, вислови, що асоціюються з дією слова, — *рани серця вигоює; співчуття; любов*, а з другого — *чисті душі кривить і поганить; море сліз; гіркість сліз; горе криється у масках байдужості і тьми*.

Як лейтмотив звучать у всіх чотирьох строфах поетичного твору повтори *Якби ти знав*. Вони мають неоднакове інтонаційне оформлення, виступаючи і початковим «стимулом» синтаксичного розгортання трьох строф, і завершальним, висновковим вигуком, у якому відчувається глибокий жаль або й докір. Четверта строфа підхоплює цей висловлений жаль:

*Якби ти знав! Та се знання давне
Відчутти треба, серцем зрозуміть.
Що темне для ума, для серця ясне й явне...
І іншим би тобі вказався світ.
Ти б серцем ріс.*

У цих Франкових словах прочитуємо філософію серця Григорія Сковороди, якою має наповнюватися мудре і *ясне для серця* спілкування людей.

Не можна не помітити афористичності поетичного рядка, побудованого на антонімічних

відношеннях слів:

Що темне для ума, для серця ясне й явне...

Відзначаючи філософський зміст початкового афоризму *Якби ти знав, як багато важить слово*, пов'язуємо його з іншим контекстом, що суголосний Шевченковому *Ну що б, здавалося, слова...*

Показово, що сприймання слова як символу мови, неоціненного скарбу народу висновується із геніальних поетичних рядків про значення особистісного спілкування людей. Адже спілкування людини з людиною починається зі Слова. Не випадково ця лексема — одна з найчастотніших у поетичних творах Івана Франка: серед 35 тисяч слів зафіксовано 1560 випадків уживання іменника *слово*. У посібнику «Лексика поетичних творів Івана Франка» (Львів, 1990) знаходимо й такі частотні слова, як прийменник *для* (1485), займенник *мій* (3559), проте серед іменників перше місце належить лексемі *слово*. Це означає, що поет постійно осмислював роль слова як засобу вираження думки, знаряддя спілкування людей, засобу впливу на їхні почуття, як символу національної самоідентифікації, утвердження самобутності народу серед інших народів світу.

Франко-філософ, Франко-лірик, Франко-громадянський поет викарбував у літературній мові ХІХ — початку ХХ ст. особливі мовно-естетичні знаки української культури. З його творами увійшов у поетичний словник української мови вислів *важкий молот каменярський*, який Франко ніби протиставляє тонкому різцеві Петрарки — символу його інтимної лірики: *Чого важкий свій молот каменярський Міняєш на тонкий різець Петрарки?*

Однак для Франкової поезії характерні ці обидва символи. У громадянській, філософській ліриці поета вислови *важкий молот каменярський*, *кайдани*, *пута*, *окови* вживаються в словосполученнях на зразок *рвати пута*, *ламати кайдани*; *пута слабкої волі*, *пута духу*, *пута розуму*, *думки*, *пута брехні*, *пута фальші й облуди*. Пор. у поезії «Картка любові»: *пута недумства*, *темноти*, *і зависті*, *і людовладства*, *й горя...*

Поета вабила сила розкутої думки, він пильно придивлявся до культур інших народів, знаходячи паралелі й намагаючись пояснити причини історичного шляху свого рідного народу. Показова частотність слів на позначення концепту «дорога»: *дорога* (450), *шлях* (297), *путь* (117), *гостинець* (13), *стежка* (111), *манівець* (18). Сполучаючись зі словами *боротьба* (85), *борня* (37), *правда* (466), *воля* (230), названі синоніми утворюють фраземи високого громадянського звучання: *дорога широка і вільна*, *несхитна і ясна*; *великі дороги*; *путь волі і правди*; *шлях поступу*.

Можливо, надто часто ми зверталися до Франкової громадянської лірики, символом якої став образ Каменяра або Вічного революціонера. Адже Франко — і геніальний лірик. Без його жмутків «Зів'ялого листя» важко уявити українську інтимну лірику. Особисті почуття поет утілював у таку досконалу форму, що вони не втрачають поетичного вогню і через століття.

Удумайтесь у живе дихання ліричних рядків, химерно обірваних, насичених запитальною інтонацією. Ці запитання не потребують відповіді, бо про глибину людського почуття говорить музика слова:

*Чого являєшся мені
У сні?
Чого звертаєш ти до мене
Чудові очі ті ясні,
Сумні,
Немов криниці дно студене?
Чому уста твої німі?
Який докір, яке страждання,
Яке несповнене бажання
На них, мов зарево червоне.
Займається і знову тоне
У тьмі?*

Прислухаймось до цих слів-нот: *У сні? — У тьмі?* Цей звуковий перегук, так само і рими, однакове звучання закінчень слів, рядків цементують у єдине ціле спалах людського почуття. На ці слова написали музику Борис Лятошинський, Федір Надененко, Костянтин Данькевич.

Михайло Коцюбинський стверджував: «Франко — лірик високої проби, і його ліричні вірші просяться часто на музику». Чому, наприклад, пісня «Ой ти дівчино, з горіха зерня» разом із музикою Анатолія Кос-Анатольського та голосом улюбленого співака Дмитра Гнатюка ввійшла в скарбницю української лірики? Чому на неї відгукується душа кожного українця, де б він не жив? Бо є в ній глибинна українськість, яка не знає ні відстаней, ні років.

Порівняння дівчини з горіховим зерням не таке вже й поширене в українській мові. Навіть дослідники творчості Івана Франка вважали порівняння дівчини з горіховим зерням, а її уст — із тихою молитвою — авторськими, оригінальними образами. Але знайомство із записами народних пісень, що їх зробив Михайло Павлик, із записами коломиенок самого Івана Франка виявляє, що поет не винайшов, а взяв у народу це влучне порівняння. Пор. слова народної пісні:

*Ти, дівчинонько моя,
Ти горіхове зерня.
Любити тя люб'ю,
Взяти тя не возьму.*

Або рядки коломийки:

*— Любила-м ті, Івануню, як з горіха зерня,
Тепер — єс ми на серденьку, як колюче терня.*

Слова народних пісень збережено у фольклорних збірниках, а слова Франкової поезії входять у свідомість сучасних українців як народна пісня.

Інтимний світ поета втілено у словах і зворотах, що суголосні особистим настроям кожного, хто має такий самий стан душі:

*Як почувєш вночі край свого вікна,
Що щось плаче і хлипає важко,
Не тривожся зовсім, не збавляй собі сна.
Не дивися в той бік, моя пташко!*

*Се не та сирота, що без мами блука,
Не голодний жебрак, моя зірко;
Се розпука моя, невтишила тоска,
Се любов моя плаче так гірко.*

Хай для когось із читачів треба пояснити, що є в українській мові слово *розпука* — безнадія, відчай, розпач, хай для когось будуть незвичними віршові наголоси, але настроєва лірична тональність поезії не може залишати байдужим.

Вірш «Безмежнеє поле» (покладений на музику Миколою Лисенком) Максим Рильський назвав одним із «найспівучіших формою і найтрагічніших змістом».

*Безмежнеє поле в сніжному завою,
Ох, дай мені обширу й волі!
Я сам серед тебе, лиш кінь підо мною
І в серці нестерпнії болі.*

*Неси ж мене, коню, по чистому полю,
Як вихор, що тутка гуляє,
А чень утечу я від лютого болю,
Що серце моє розриває.*

Усього вісім віршових рядків, а скільки в них пристрасті, яка буря почуттів, який інтонаційний вихор народжується уже в перших рядках!

До звукового образу, до цієї незакінченої висхідної інтонації маємо додати ще й зоровий

образ: на безмежному полі — сніжні завої, наметені вітром снігові пагорби, замети. Дух людини, як нестримний вершник, хоче втекти від лютого горя. Напруга слова і музики, їхня органічна єдність заповнюють слухачів. А для цього спочатку мало бути слово... Воно таке багатогранне у Франковій ліриці, що надихатиме на солоспіви не одного творця.

Змінюються часи, покоління, а створені геніальним художником образи — мовно-естетичні знаки національної культури — здатні хвилювати читачів і служити джерелом вічного натхнення.